

GOLDZİHER, Ignaz

(1850-1921)

**Yahudi asıllı
Macar şarkiyatçısı.**

22 Haziran 1850'de Sighetvar'da doğdu. Dedeleri İspanya'dan Almanya'ya, oradan da Macaristan'a göç etmiş kuyumculukla uğraşan bir aileye mensuptur. Deri tüccarı Adolf Goldziher'in oğlu olan Ignaz (Ignace Isaac Jehuda) koyu yahudi bir dinî çevrede büyüdü. Dört yaşında iken İbrânîce okumayı öğrendi, beş yaşından itibaren de Tevrat dersleri almaya başladı. Sekiz yaşında başladığı Talmud, İbrânîce dil bilgisi ve yahudi din felsefesi dersleri Almanya'ya gönderildiği tarihe kadar (1868) devam etti. Kendi ifadesine göre ahlâkî ve ilmî araştırmalarının esasını bu dönemde oluşturmuş, her şeyi Kutsal Kitap noktainazarından görmeyi bu devirde öğrenmiş ve bu dönemde edindiği ideallere ömür boyu sadık kalmıştır (*Tagebuch*, s. 23-24, 164). Daha on iki yaşında iken bir İbrânî ibadetiyle ilgili ilk incelemesi yayımlanmıştır. On üç yaşında gerçekleşen yahudi cemaatine kabul merasiminde (Bar Mizva günü) dedelerinin imanına sadakat yemini eden Goldziher bu yeminini hiçbir zaman unutmadığını ifade etmiştir (*a.g.e.*, s. 23, 36).

Budapeşte Üniversitesi'ne üç yıl dinleyici sıfatıyla devam eden Goldziher, on altı yaşında iken orada meşhur Orta Asya seyyahı ve Türkiyat Bölümü'nün kurucusu Arminius Vámbéry'nin ilk talebesi oldu. Onun yanında Türkçe, Farsça ve Arapça öğrendi. Arkasından Macar Eğitim Bakanlığı'nın verdiği bursla ve üniversitede kurulması düşünülen semitizm kürsüsüne hoca olmak amacıyla 1868-1870 ders yıllarını Berlin ve Leipzig'de geçirdi. Bu iki şehirde daha sonraki ilmî hayatını yönlendirecek ilk adımlarını attı, Arap ve Sâmi filolojisi dersleri aldı. Aynı zamanda Lehranstalt für die Wissenschaft des Judenthums'ta Yahudiliğin İslâm'a tesiri konusunda doktora tezi yazmış olan reformist yahudi teologu Abraham Geiger ve Ortaçağ'da İslâmiyet-Yahudilik ilişkisi uzmanı Moritz Steinschneider ile tanışarak onların eserlerini inceledi. Yahudi felsefesinin ve yahudi ilâhiyatına dair Arapça yazılmış eserlerin mahiyetini Steinschneider'in derslerinde kavradığını söyleyen Goldziher (*a.g.e.*, s. 38), doktora tezi konusunu Steinschneider'in tavsiyesi üzerine seçti ve çalışmasını Leipzig'e gitmeden bitirdi. 1869 yılında Maurus Ballagi, Goldziher'i Şark kültürünün yahudi kökenlerini konu edinen bir yazısıyla Macar Akademisi'ne takdim etti. Almanya'da ikamet eden esnasında dönemin meşhur genel dil bilimi uzmanı ve filozof Heymann Steinthal ile de karşılaşan Goldziher, daha önce eserlerini okuduğu Max Müller'in ilgilendiği efsane alanına ilgi duymaya başladı ve bu alanda da çalışmalarını derinleştirdi. Doğu dilleri uzmanı Heinrich Leberecht Fleischer'in de üyesi bulunduğu bir komisyon önünde Kitâb-ı Mukaddes'in XIII. yüzyılda Arapça yazılmış bir tefsiri üzerinde doktorasını verdi (27 Şubat 1870). Ardından iki yıl Leiden ve Viyana'daki Arapça yazma eserler üzerinde çalıştı. 1872-1873 ders yılında Budapeşte İslahatçı Kalvenist Teoloji Fakültesi'nde İbrânîce okuttu.

Ignaz
Goldziher

Goldziher, Eylül 1873-Nisan 1874 tarihleri arasında Macaristan Eğitim Bakanlığı hesabına Yakındoğu gezisine çıktı. Bu gezi her ne kadar günlük dili ve Araplar'ın idare yapısını tanıma amacıyla yönelik bir inceleme gezisi gibi gösteriliyorsa da Goldziher'in bizzat bakan tarafından gönderilmesi, gittiği yerlerde resmî makamlar tarafından büyük bir ilgiyle karşılanması, onun sık sık "üstlendiği görev"den bahsetmesi ve nihayet dönüşünde bakana bir rapor takdim etmesi gibi hususlar, bu seyahatin siyasî bir misyonla yapılmış olduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir (*Tagebuch*, s. 55-74). Goldziher İstanbul üzerinden Beyrut'a gitti, oradan da Şam'a geçti. Şam'da aralarında Tâhir el-Cezâirî'nin de bulunduğu bazı âlimlerle tanıştı. Daha sonra Kudüs'e ve Kahire'ye gitti. Kahire'de Ezher hocalarının derslerini takip etti ve Ezher talebesi cübbesini giyen ilk gayri müslim Avrupalı oldu. Cemâleddîn-i Efgânî ile de görüşen Goldziher, seyahati boyunca Macar İlimler Akademisi

Kütüphanesi için Arapça yazma ve basılı kitaplar satın aldı. 1875'te Kahire Hıdiviyye Kütüphanesi müdürlüğü görevine davet edildiyse de bunu kabul etmedi. Goldziher 1878'de Laura Mittler ile evlendi. İlk oğlu Max genç yaşında intihar etti, ikinci oğlu Karl ünlü bir matematikçi oldu. 1892'de Macar Akademisi üyeliğine seçilen Goldziher 1896'da ikinci defa Mısır'a gitti. 1897 ve 1899 yıllarında toplanan XI ve XII. Şarkiyatçılar Kongresi'ne sunduğu iki raporunda bir İslâm ansiklopedisinin telifi için hazırladığı projeyi tanıttı. Aslında böyle bir teklif daha önce William Robertson Smith tarafından da yapılmış (1882), fakat yayıma ancak 1908'de başlanabilmişti.

1904 yılında Budapeşte Üniversitesi Sâmi Dilleri Kürsüsü'ne ordinaryüs profesör olarak tayin edilen Goldziher, aynı yıl Amerika'ya giderek son otuz senede İslâmolojideki gelişmeler konusunda bir konferans verdi. Bu arada otuz yıldan beri sürdürdüğü Budapeşte Yahudi Cemaati'nin idarî ve eğitim sekreterliğinden ayrıldı. Goldziher günlüğünde, hakaretlere muhatap olarak sürdürdüğü bu görevi hayatının en bedbaht zamanı diye tavsif eder ve içinde bulunmaktan zaman zaman utanç duyduğu (*Tagebuch*, s. 81, 205) Budapeşte Yahudi Cemaati'nde yaygın olan dolandırıcılık ve sahtekarlıktan şikâyetle bulunur (meselâ bk. *a.g.e.*, s. 84, 85-86, 91-93, 106-107, 138, 213). Öyle görünüyör ki Goldziher, kendisine çeşitli üniversite ve kütüphanelerden gelen teklifleri geri çevirirken adı geçen cemaat içinde yaşamayı bir çeşit imtihana ve çile olarak telakki etmiş, burada karşılaştığı güçlükleri günahlarının kefareti saymıştır. Ancak onun daha iyi bir hayatı reddederek bu şartlarda yaşamayı tercih etmesi günlüğünde belirttiği sebeplerle de yeterince açıklanamamaktadır.

Goldziher 1910'da Macar Krallığı saray müşaviri oldu. 1914-1915 ders yılında Hukuk ve Siyasî İlimler Fakültesi'nde İslâm kurumları ve hukuku üzerine dersler verdi. Ancak bu dersler hemen hemen hiç ilgi toplamadı ve Goldziher dönem sonunda talebe yokluğu sebebiyle dersleri bıraktı (*a.g.e.*, s. 281-282). 1917-1918 ders yılında Felsefe Fakültesi dekanlığı görevini yürüttü. Son konferansını verdikten üç gün sonra 13 Kasım 1921 tarihinde Rotlauf'da öldü ve Budapeşte Yahudi Mezarlığı'na gömüldü. Geride bıraktığı çok zengin kütüphanesi daha sonra Kudüs'teki İbrânî

Üniversitesi'ne nakledilmiş ve 1925'te okuyucuların istifadesine açılmıştır.

İlmî Şahsiyeti. Goldziher kendisini samimi ve katı bir yahudi olarak niteler. Onun yahudiliği, kendi ifadesiyle "yahudi peygamberlerinin öğretilerinde ifadesini bulan" bir dindir (a.g.e., s. 87). Bu din monoteist olup şirkin her türlüşünü reddeder. İçinde yaşadığı "münafıklık ve sahtekârlıkla dolu" yahudi cemaatini materyalist ve gizli ateist olarak görmekle birlikte (a.g.e., s. 164, 190) bu cemaatin menfaatlerini her zaman savunmuş, eğitim alanında bir dizi yenilik getirilmesi için plan ve programlar hazırlayarak Yahudiliğe hizmet etmeye çalışmıştır. Kendi döneminin yahudilerine karşı takındığı menfi tavır misyonuna aşırı bağlılığının bir sonucu olup onların gerçek Yahudilik'ten uzaklaşmasından duyduğu kaygının bir ifadesidir (a.g.e., s. 167-168). 1899'da uzun yıllardan beri beklediği haham okulu hocalığına tayinini büyük bir sevinçle karşılar. Hem insanî ilişkilerinde hem bazı yazılarında antisemitizme karşı tavır alarak milletlerarası şarkiyatçı cemaati arasında edindiği yeri ve bunun sonucunda kendisine verilen unvanları bir yahudinin başarısı olarak gururla zikreder (a.g.e., s. 180, 182).

1902 yılında o güne kadarki hayatında yaptıklarını şöyle özetler: "Yahudi, Türk, Arap, Mısır, antik Asurlular, Sünnilik ve Şiilik üzerine bıkıp usanmadan önceleri fantezi dolu ve oldukça hür bir şekilde, sonraları daha sağlam temellere dayalı olarak yazılar yazdım... Diyebilirim ki İslâm ve Arap edebiyatı alanındaki yazılarım yeni bakış açıları getirdi... Macarca yazılarımin bir kısmı ile, gücümün büyük bir bölümünü harcayarak Yahudilik alanına epeyce katkıda bulundum" (a.g.e., s. 231).

Goldziher, Arap dili ve edebiyatına olan derin nüfuzunu filolojik şekilcilikte bırakmamış, filolojiyi aynı zamanda kültür tarihini aydınlatmanın bir vasıtası olarak da kullanabilmiştir. Julius Wellhausen ve Christiaan Snouck-Hurgronje ile birlikte bağımsız bir araştırma alanı olarak Batı'daki İslâmî incelemelerin kurucusu olmuş ve Batı İslâmoloji çevrelerinde yeni İslâmîyatçıların mânevî babası sayılmıştır. Louis Massignon, Goldziher'in şarkiyatçıların gözünde İslâmî araştırmaların tartışılmaz ustası olduğunu ve kendilerinin üzerinde geniş çapta etkilerinin bulunduğunu söylemiş, Theodor Nöldeke onu Wellhau-

sen ile birlikte deha olarak kabul etmiş, Arap ilâhiyatı ve felsefesi alanında rakibinin bulunmadığını ileri sürmüştür. Zâkir Kâdirî (Ugan), M. Fuad Köprülü ve İsmail Hamî Danişmend gibi bazı Türk ilim adamları da onun İslâm araştırmaları alanında yüksek bir mevkiye sahip bulunduğunu ifade etmişlerdir. Muhammed Tayyib Okî'e göre hadisin mahiyeti hakkında en etraflı mâlumatı veren bir müsteşrik olup mümkün olduğu kadar kendini tarafsız göstermeye çalışmıştır. Zeki Velidi Togan da Goldziher'in İslâmî ilimler alanında müstesna bir yere sahip olduğu kanaatinde. Togan, 1953 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde kurulması önerilip de senatoca uygun görülmeyen İslâm ilimleri ve Medeniyeti Kürsüsü'nde verilecek derslerden İslâm akîde ve teolojisi, tefsir ve hadisin Goldziher'in eserleri esas tutularak öğretilmesini tavsiye etmiş, ayrıca İslâm Araştırmaları Enstitüsü'nce tercümesi teklif edilen eserler arasında Goldziher'in hadis ve tefsire dair eserlerinin de yer almasını istemiştir (İTED, III [1960], s. 273, 275). Ancak bu değerlendirmeler, Goldziher'in eserlerinin Batı'da sahip olduğu büyük tesiri yansıtan telakkiler olarak ihtiyatla karşılanmalıdır. Bu görüşlerin üzerinden birçok yıl geçmiş olmasına rağmen Goldziher'in temel eserlerinin -biris dışında- Türkçe'ye çevrilmemiş olması, onun son derece geniş çerçevedeki fikirleri üzerinde şümulü bir değerlendirme yapmayı engellemektedir. 1956'da yayımlanan *Buhârî'nin Kaynakları* adlı eserinde Fuat Sezgin'in başlattığı ilmî tenkitlerin tamamlanabilmesi için bu boşluğun doldurulması gerekmektedir.

Mısır'da Goldziher'in iki kitabı ile bazı makalelerinin Arapça'ya çevrilmesi ve Batı'ya açık bazı aydınların eserlerinde Goldziher'e sıcak bakmaları, şer'î ilimlerde yetişmiş âlimlerin şiddetli tenkitlerine sebep olmuştur. Bunlardan Mustafa es-Sibâî'ye göre hadis dalında şarkiyatçıların en tehlikelisi, tesiri en geniş ve en çok ifsat edicisi Goldziher'dir (es-Sünne, s. 367). Sibâî, 1956 yılındaki bir Avrupa seyahati esnasında görüştüğü Manchester Üniversitesi Arapça profesörü James Robson'a Goldziher'in ilmî yanlışlarından bahsetmiş, Robson da bu asrın müsteşriklerinin İslâmî kaynaklara Goldziher'den daha iyi vâkıf olduklarını, zira onun zamanında bilinmeyen bazı İslâmî eserlerin bugün yayımlanmış olduğunu söylemiştir (a.g.e., s.

24). Mustafa es-Sibâî, Goldziher'e karşı olan bu infialinde haklı olmakla beraber es-Sünne ve mekânâtühâ fi't-teşrî'i'l-İslâmî adlı eserinde ona ayırdığı uzun tenkitlerinde bu haklılığını gölgeleyen durumlara düşmekten kurtulmamış, Goldziher'in eserlerini Arapça'ya çevirenlerin yaptıkları fahiş hataların kurbanı olmuştur.

Mustafa el-A'zamî ise *Muhammeda-nische Studien*'in II. cildinin şarkiyatçıların hadis alanında yazdıkları ilk ve belki de son önemli araştırma olduğunu, bu kitabın şarkiyatçıları arasında Kitâb-ı Mukaddes gibi telakki edildiğini, talebesi Joseph Schacht'ın dışında onun ayarında bir hadis araştırmacısının bulunmadığını söyler (*Dirâsât fi'l-ḥadîṣi'n-nebevî*, s. 61, 456-460).

Batı'da ve Doğu'da bu derece önem verilen Goldziher'in, İslâm dünyasında ilmî seviyede araştırmaların henüz yapılmadığı bir devirde otorite kurmuş olması onun gerçekten bu değere lâyık olduğu anlamına gelmez. Zengin kaynaklara dayalı kitap ve makaleleri İslâm ilim muhitlerinde bütünüyle tenkitten geçirilmemiş olmakla beraber onlardan bazıları üzerinde yapılmış ilmî değerlendirmeler Goldziher'in pek çok yerde hissiyatına mağlûp olduğunu, haksız ve yanlış sonuçlara vardığını göstermektedir. Bununla birlikte onun ilmî tarafsızlığı zaman zaman elden bırakmadığı, İslâm'ın hoşgörüsü ve mistik ruhaniyetine duyduğu hayranlığı dile getirdiği, Kur'-ân-ı Kerim'in ilâhî menşeiini pek kabule yanaşmazken dünya edebiyatının bir şaheseri olduğunu itiraf etmekten de kendini alamadığı görülmektedir.

Goldziher'in bazan kendisini otorite sayanları mahcup edecek durumlara düşmesi, onun İslâmîyet'e dair kanaatlerini ilmî belgeler ve tarihî gerçeklerle yeterince destekleyememesinden kaynaklanmaktadır. Bunun çarpıcı örneklerinden biri, hadis tarihinin en büyük şahsiyetlerinden olan İbn Şihâb ez-Zühri'ye yönelttiği ithamdır. Hadislerin siyasî gayelere hizmet için kullanıldığına inanan Goldziher'e göre Emevî Halifesi Abdülmelik b. Mervân (685-705), Mekke'de hüküm süren Abdullah b. Zübeyr'in oraya gidecek Suriyeliler'den biat alabileceğini düşünerek hacca gitmeyi yasaklamıştır. Mukabil bir tedbir olarak da hac-cı Kudüs'teki Kubbetü's-sahre'ye çevirmenin çarelerini aramış ve Kâbe etrafında yapılan tavafla Kudüs'ün mukad-

des mekânında yapılacak tavafin şer'an aynı derecede makbul sayılabileceğine dair bir karar çıkarmıştır. Zührî de bir hadis uydurarak siyasî sebeplerin gerektirdiği bu reformu haklı çıkarma işini üzerine almıştır. Bu hadise göre haccın Mekke, Medine ve Kudüs'te olmak üzere makbul olduğu üç mescid vardır (*Muhammedanische Studien*, II, 35-36).

Böyle bir düşüncenin Abdülmelik b. Mervân'a nisbetinin gerçeklik derecesi bir yana, bu teşebbüste Zührî'nin herhangi bir rolünün bulunması tarih bakımından mümkün değildir. Şöyle ki: Zührî'nin babası Abdullah b. Zübeyr'in yakın adamlarındandı. İbnü'z-Zübeyr'in 73'te (692) ortadan kaldırılmasından sonra Zührî ailesi malî sıkıntıya düşünce Zührî Şam'a gitmiş ve Abdülmelik'le görüşmüştür. Bu görüşmenin tarihini, Goldziher'in faydalandığı kaynaklar arasında yer alan Zehebî'nin *Tezkiretü'l-hu-fâzı*' "80 civarında" diye vermekte (I, 109-110), Buhârî'nin *et-Târîhu's-şâğır*'i ise bunun için İbnü'l-Eş'as'ın isyan ettiği zamanı göstermektedir (I, 217). Bu isyanın 81-84 (700-703) yılları arasında vuku bulduğu bilinmektedir. Buna göre Zührî'nin Abdülmelik'le görüşmesi Abdullah b. Zübeyr'in öldürülmesinde sonra gerçekleşmiştir.

Eserleri. Goldziher'in çeşitli dillerde yayımladığı kitap ve makalelerinin toplam sayısı 700'ü aşmıştır. Seksen beş periyodik sekiz ansiklopedide yazıları çıkmış, bu arada projesini hazırladığı *The Encyclopaedia of Islam*'da otuz maddesi yer almıştır. Bernard Heller'in 1927'de basılan *Bibliographie des œuvres de Ignace Goldziher* adlı çalışması, daha sonra yayımlanan *Ignace Goldziher Memorial Volume*'lerle (I, Budapest 1948; II, Jerusalem 1958) tamamlanmıştır. Onun İslâmiyat'a ayırdığı temel kitaplarının sayısı dörtttür. 1. *Die Zâhiri-ten* (Leipzig 1884). Başlıca temsilciliğini Dâvûd ez-Zâhirî ile İbn Hazm'ın yaptığı Zâhiriyye fıkıh mezhebinin ele alan bir eser olup bu konuda yazılmış ilk ve en geniş ilmî araştırma niteliğindedir. Birçok İslâmî kaynağa başvurularak kaleme alınan eseri Cihad Tunç *Zâhirîler: Sistem ve Tarihleri* adıyla Türkçe'ye çevirmiştir (Ankara 1982). 2. *Muhammedanische Studien* (I-II, Halle 1889-1890). Beş ana bölüme ayrılan I. ciltte mürüvvet ve din, Arap kabileciliği ve İslâm, Arap ve Acem, şuûbiyye, şuûbiyye ve ilimdeki tezahürü konuları yer almıştır. Hâşiye

ve zeyiller bölümünde ise câhiliyenin mânası, İslâm'da ve putperestlikte ecdada ve ölümlere tâzim, câhiliye ve İslâm'da dilin kullanımı, künyenin şeref için kullanılması, siyah ve beyaz ırklar, Türkler'le ilgili hadisler, Arapça şiir yazar Araplaşmış İranlılar gibi konulara yer verilmiştir. Bu cildin İngilizce çevirisi ilk defa 1967'de Londra'da yayımlanmıştır. Cihad Tunç tarafından hazırlanan Türkçe tercümesinin basımı henüz tamamlanmamıştır. Umumiyyetle hadise ayrılan II. ciltte ise şu konular işlenmektedir: Hadis ve sünnet, Emevîler ve Abbâsîler, İslâm'da fırka kavgaları ve hadis, hadis uydurulmasına karşı gösterilen tepki, tehzîb-i ahlâk ve "eğlence vasıtası" olarak hadis, talebül'-hadîs, hadislerin yazı ile tesbiti, hadis literatürü. Bu cildin sonunda "İslâm'da Evliyâ Takdisi" adlı bir inceleme yer almakta, bunu takip eden zeyillerde de şu konular işlenmektedir: Mücahid olarak Emevîler, hadis ve Yeni Ahid, Kur'an'ın taklitleri, hadis literatüründe kadınlar, Allah'ın mukaddes yerlerle ilgili iradesi. Bu cildin esas kısmı L. Bercher tarafından *Etudes sur la tradition islamique* adıyla Fransızca'ya çevrilmiş (Paris 1952), bu çeviriden Mehmet S. Hatiboğlu'nun yaptığı tercüme ise henüz basılmamıştır. Aynı cilt İngilizce'ye de tercüme edilmiştir (London 1971; Chicago 1973). Tunus Zeytûne Üniversitesi Şeriat ve Usûlüddin Fakültesi'nde Muhsin Abdünnâzır tarafından *Dirâsâtü Goldziher fi's-sünne ve mekânâtüha'l-'ilmiyye* adlı bir doktora tezi hazırlanmış, 922 sayfa tutan tezin ilk 400 sayfasında eserin bu cildinin Arapça tercümesi verilmiştir. 3. *Vorlesungen über den Islam* (Heidelberg 1910, 1925, 1963 [tıpkıbasım]). Bir İslâmoloji el kitabı mahiyetindeki eser altı ders halinde hazırlanmıştır: Muhammed ve İslâm, şer'î hukukun gelişmesi, akîdenin gelişmesi, zühd ve tasavvuf, fırkalar, daha sonraki oluşumlar. Kitap, Félix Arin tarafından *Le dogme et la loi de L'Islam* adıyla Fransızca'ya çevrilmiştir (Paris 1920, 1958). Eserin Arapça tercümesi *el-'Akîde ve's-şer'a fi'l-İslâm* (Kahire 1946) Fransızca'dan yapılmış görülmektedir. Hatiboğlu'nun Fransızca ve Arapça çevirilerinden gerçekleştirdiği Türkçe tercüme henüz basılmamıştır. İngilizce, Macarca ve İbrânîce'ye de çevrilen kitabın (Waardenburg, *L'Islam*, s. 333-334) Almanca ikinci baskısına hayli eklemeler yapılmıştır. 4. *Die Richtungen der Islamischen Koranaus-*

legung (Leiden 1920, 1952, 1970). Louis Massignon'un "Goldziher'in şaheseri" diye nitelendirdiği kitap şu konuları ihtiva etmektedir: Kur'an tefsirinde ilk basamak, hadislerle tefsir, kelâmî tefsir, tasavvufî tefsir, dinî fırkaların Kur'an'ı tefsiri, yakın devirlerin tefsiri. Eser, Ali Hasan Abdülkâdir'in yaptığı kısmî Arapça tercümeden sonra (Kahire 1944) Abdülhalim en-Neccâr tarafından *Mezâhibü't-tefsiri'l-İslâmî* adıyla tercüme edilmiştir (Kahire 1374/1955). Ancak bu çeviri ilmi ciddiyetten uzak görünmektedir. Nitekim Goldziher'in atıfta bulunduğu Arapça kaynaklara başvurulmadığı için onun yaptığı yanlışlar düzeltilmemiş, bunun yanı sıra çok sayıda yanlış ve eksik çeviri yapılmıştır.

Goldziher'in 1908'lerde Bosna-Hersek müslüman okullarında okutulmak üzere Macarca kaleme aldığı *Az arab irodalom rövid története* adlı kitap Hırvatça'ya çevrilmiş (Saraybosna 1909), ardından Joseph de Somogyi tarafından İngilizce'ye tercüme edilmiş (IC, XXXI [1957], s. 1-16, 178-190, 220-234, 292-313; XXXII [1958], s. 1-27, 135-152), daha sonra da *A Short History of Classical Arabic Literature* adıyla kitap haline getirilmiştir (Hildesheim 1966). Eser bu tercümesinden Türkçe'ye çevrilmiştir (Azmi Yüksel — Rahmî Er, *Klasik Arap Literatürü*, Ankara 1993). Goldziher'in 22 Haziran 1890 tarihinden itibaren Almanca olarak yazmaya başladığı, 1 Eylül 1919'a kadar devam eden günlüğü (*Tagebuch*) Macar yahudi ilim adamı Alexander Scheiber tarafından neşredilmiştir (Leiden 1978).

Bunların dışında Goldziher'in zengin bir makaleler külliyesi mevcuttur. Onun 1870'ten başlayarak çeşitli dillerde yazdığı incelemeleri son öğrencisi Somogyi tarafından altı cilt halinde yayımlanmıştır (*Gesammelte Schriften*, Hildesheim 1967-1973). Türkçe'ye çevrilen makaleleri ise şunlardır: Cihad Tunç, "İslâm'da Hadisin Yeri Etrafında Mücadeleler" (*AÜİFD*, XIX [1973], s. 223-235); Hayrani Altıntaş, "İslâmiyetin İlk Zamanlarında Zühd" (*a.g.e.*, XXIV [1981], s. 539-546); M. S. Hatiboğlu, "Müslümanlarda Sekine Kavramı" (*a.g.e.*, XXVI [1983], s. 143-153); İsmail Hakkı Ünal, "İspanya Arapları ve İslâm" (*İslâmî Araştırmalar*, I/1 [Ankara 1986], s. 80-99; I/2 [1986], s. 48-62); M. Emin Özafşar, M. Görmez ve B. Erol, "İslâm'da Eğitim" (*a.g.e.*, II/7 [Ankara 1988], s. 79-94); Ömer Özsoy, "Hadiste Yeni Eflâtuncu ve Gnostik Unsurlar".

BİBLİYOGRAFYA:

I. Goldziher, *Muhammedanische Studien*, Halle 1889-90, II, 35-36; a.mlf., *el-'Akide ve ş-şerf'a fi'l-İslâm* (trc. M. Yûsuf Mûsâ v.dğr.), Kahire 1946, s. 4-5; a.mlf., *Tagebuch* (ed. A. Scheiber), Leiden 1978, s. 17, 20-21, 23-24, 27, 34, 36, 38, 39, 55-74, 81, 84-87, 91-93, 106-107, 138, 164, 167-168, 180, 182, 190, 205, 213, 221, 231, 281-282; a.mlf., *Zâhirîler* (trc. Cihad Tunc), Ankara 1982, s. IX-XXXVII; Buhârî, *et-Târîhu's-şâğir*, I, 217; Zehebî, *Tezkiretül-huflâz*, I, 109-110; B. Heller, *Bibliographie des œuvres de Ignace Goldziher*, Paris 1927; Barthold, *İslâm Medeniyeti* (İstanbul 1940), Ankara 1984, M. Fuad Köprülü'nün "İzahlar ve Düzeltilmeler" bölümü, s. 106, 173; J. Fück, *Die arabischen studien in Europa*, Leipzig 1955, s. 226-231; İsmail Hamî Danişmend, *Türklük ve Müslümanlık*, İstanbul 1959, s. 27; M. Tayyib Okıç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, İstanbul 1959, s. 5, 6; J. J. Waardenburg, *L'Islam dans le miroir de l'occident*, Mouton 1962, s. 11, 12, 333-334; a.mlf., "Goldziher, Ignacz", *ER*, VI, 73-74; J. de Somogyi, *Ignaz Goldziher Gesammelte Schriften*, I-VI, Hildesheim 1967-73; a.mlf., "A Collection of the Literary Remains of Ignace Goldziher", *JRAS* (1935), s. 149-154; a.mlf., "Ignace Goldziher", *MW*, XLI (1951), s. 199-208; Mustafa es-Sibâî, *es-Sünne ve mekânetühâ fi't-teşrî'i'l-İslâm*, Beyrut 1397/1978, s. 24, 367; a.mlf., *el-İstisrâk ve'l-müsteşrikün mâ lehüm ve mâ 'aleyhim*, Beyrut 1979, s. 31-32, 43-45; Muhammed Abdülfettâh Uleyyân, *Eđva' 'ale'l-istişrâk*, Kahire 1400/1980, s. 112-119; Necîb el-Akikî, *el-Müsteşrikün*, Kahire 1980, III, 40-42; M. Mustafa el-A'zamî, *Dirâsât fi'l-hadîsi'n-nebevî*, Riyad 1401/1981, s. 61, 456-460; Bedevî, *Mevsû'atü'l-müsteşrikîn*, s. 119-126; G. Degener, *Bibliographie der deutschsprachigen Arabistik und Islamkunde* (nşr. Fuat Sezgin), Frankfurt 1992, XIV, 95-111; C. A. Nallino, "Ignaz Goldziher", *RSO*, IX (1921), s. 234-236; C. H. Becker, "Ignaz Goldziher", *Isl*, XII (1922), s. 214-222; R. Hartmann, "Ignaz Goldziher", *ZDMG*, LXXVI (1922), s. 285-290; R. Gottheil, "Ignaz Goldziher", *MW*, XIII (1923), s. 176-180; Zâkir Kâdirî [Ugan], "Dinî ve Gayr-ı Dinî Rivayetler", *DİFM*, sy. 4 (1926), s. 201; J. Nemeth, "Goldziher Jugend", *AO*, I (1950-51), s. 7-25; G. H. Bousquet, "Etudes islamologiques d'Ignaz Goldziher", *Arabica*, VII (1960), s. 1-29, 113-139, 237-272; Zeki Velidi Togan, "Enstitü ve Kürsü Çalışmaları", *İTED*, III (1960), s. 273-275; F. Laszlo Nagy, "Ignaz Goldziher (1850-1921)", *Islam: Storia e Civiltà*, VIII, Roma 1984, s. 195-198; M. Pl. Ed., "Goldziher, Ignaz", *EJd*, VII, 752-753.

MEHMET S. HATİBOĞLU

Metodu. Goldziher araştırmaları sırasında İslâm'dan bahsederken sadece İslâm dinini kastetmez, bu kavramı yerine göre İslâm toplumunu ve İslâm kültürünü ifade etmek için de kullanır. Bu durum dikkatsizlikten kaynaklanmış olmayıp onun İslâm'a bakış açısının mantıklı bir sonucudur. Hayatı boyunca vatanının ve dininin kendisine yol gösterdiğini, "samimi katı bir yahudi" olduğu-

nu ifade eden Goldziher (*Tagebuch*, s. 239, 307), İslâmiyet'i "Mekke'nin yahudileştirilmiş dinî âdetleri" olarak görür (*a.g.e.*, s. 56-57). Onun bu bakışı bütün çalışmalarını yönlendirmiş, ancak kendisinin de ifade ettiği gibi (*a.g.e.*, s. 307-309) araştırmalarının ardında yatan gerçek faktörü gizleyerek amacını gerçekleştirmek için her türlü vasıtayı kullanmıştır.

Goldziher'in metodu çocukluğundan itibaren özellikle Moses Wolf Freudenberg'den aldığı Tevrat, Talmud ve yahudi din felsefesi derslerine hâkim olan Yahudilik şuuruna dayanır (*a.g.e.*, s. 19, 20, 22, 28, 164). Bu temel anlayışa, kendi yaşadığı dönemde efsaneleri anlamak için kullanılan tekniklerin, Yahudilik ile Hristiyanlığı konu alan dinler tarihi araştırmalarında ulaşılan sonuçların ve özellikle Yahudiliğin İslâm üzerindeki tesiri konusunda doktora tezi yapmış olup (*Was hat Muhammed aus dem Judenthume aufgenommen*, Bonn 1833) önce Frankfurt, daha sonra da Berlin başhahamlığında bulunan reformist yahudi din âlimi Abraham Geiger'e ait eserlerin (*EJd*, VII, 357-360; *ER*, V, 490-491) tesirlerini de eklemek gerekir (*Tagebuch*, s. 28, 33, 39, 123). Bunlardan başka Goldziher, o dönemde İslâm araştırmaları alanında yaygın olan tarihî-filolojik araştırma tekniklerini, özellikle de Heinrich Leberecht Fleischer'in yöntemini kullanarak "İslâm'ın Mekke'nin yahudileştirilmiş dinî âdetleri olduğu" tarzındaki tezini desteklemek ve İslâm'ın heterojen hususiyetini Batılı okuyuculara anlatmak istemiştir (*Vorlesungen*, s. 40). Şu da belirtmelidir ki Goldziher, ilmî görünüm içinde kanıtlanmasi istenen bir iddiasını bütünüleğini bozmadan ayrıntılı bir şekilde ele alınış yöntemini, "veli" olarak nitelendirip (*Tagebuch*, s. 202) *Der Mythos bei den Hebräern* (Leipzig 1876) adlı kitabını kendisine ithaf ettiği Moritz Karman'dan öğrenmiş ve sık sık fikirlerini Karman'a takdim ederek onun da görüşlerinden faydalanmıştır (*a.g.e.*, s. 42-44).

Bu metot aksiyom olarak kullanılan bir amaç, bu amacı gerçekleştirmek için tarihî kaynaklardan seçilecek uygun malzeme ve bu malzemenin anlaşılmasında kullanılan yorum teknikleri olmak üzere üç kısımdan oluşmaktadır.

1. Goldziher'in aksiyom olarak kullandığı amaç, İslâmiyet'in birkaç asır devam eden bir süreç içinde birçok faktörün katılımıyla teşekkül etmiş, köken

olarak gayri mütecânis (heterojen) bir yapıya sahip olmakla birlikte sonuçta müslümanların gayretleriyle nisbeten mütecânis (homojen) bir şekle girmiş (*Muhammedanische Studien*, II, 5) bir din olduğunu ortaya koymaktır (*Tagebuch*, s. 123; *Vorlesungen*, s. 2). Goldziher, İslâmî tebliğin ilk dönemine ayırdığı bütün yazılarında veya umumi yazılarının ilk dönemle ilgili bölümlerinde bu amacı gerçekleştirmek için uğraştığı gibi diğer araştırmacılara da bunu tavsiye etmektedir (*Vorlesungen*, s. 40; *Die Richtungen*, s. 2-3). Câhiliye Arapları'nın dinî kaygıları olmadığını, sadece çok seyahat ederek bilhassa Güney Arabistan ile Suriye gibi daha kuzeyde bulunan bölgelerde dinî pratiklerle temas kurmuş münferit şahıslarda sınırlı anlamda dinî duygulardan bahsedilebileceğini söylerken İslâm'ın Câhiliye dönemiyle bağlantılı olmadığını telakkisini ortaya koymakta, Hz. Muhammed'in vahiy aldığını da kabul etmediğine göre onun tevhid konusunda Yahudilik'ten, diğer konularda da Hristiyanlık'tan etkilenecek dinî bir reform hareketi başlatmak istediği iddiasına temel hazırlamaya çalışmaktadır. Meselâ namazı bu şekilde temellendirmektedir (*Muhammedanische Studien*, I, 2-4, 33-34).

2. İslâmiyet Mekke'nin yahudileştirilmiş dinî âdetleridir, ancak Yahudiliğin kendisi değildir. Bu fark, "İslâm'ın böyle bir kaynağı olmakla birlikte başka kaynaklarla desteklenerek oluşturulduğu" aksiyomu ile tamamlanır ve bu aksiyom malzeme arayışını doğrudan tayin eder. Bu noktadan hareketle Hz. Muhammed'in ve ondan sonra diğer müslümanların nasıl olup da nisbeten mütecânis bir dine ulaştıkları sorusu onun tarihî rivayetleri seçişinde temel ölçüyü oluşturur (*Tagebuch*, s. 56-57; *Muhammedanische Studien*, I, 33; II, 5; *Vorlesungen*, s. 2-4; *Die Richtungen*, s. 2).

Goldziher, amacına uygun malzemeyi öncelikle Şîr-Sünnî tartışmalarını inceleyen tesbit eder (meselâ bk. *Muhammedanische Studien*, II, 10). Bu tartışmalarda müslüman yazarların birbirleri aleyhinde söylediklerini esas alarak (*a.g.e.*, II, 35) kendi aksiyomu etrafında bir çerçeve oluşturur ve diğer malzemeyi bu çerçeve içine yerleştirerek yorumlar. Goldziher, kendinden önce özellikle Yahudilik ve Hristiyanlığın kutsal kitaplarının tarihî sübûtu konusunda uygulanan tarihî-filolojik yöntem içinde geliştirilmiş olan ölçüleri İslâmî rivayetlere uygula-